

TÓTH SZILÁRD JÁNOS – LOSONCZ MÁRK (SZERK.)

KORTÁRS REPUBLIKANIZMUS

TÓTH SZILÁRD JÁNOS – LOSONCZ MÁRK (SZERK.)

KORTÁRS REPUBLIKANIZMUS

Politikafilozófiai írások

L'Harmattan

Budapest, 2021

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia Könyv- és Folyóirat-támogatási pályázatának támogatásával jelent meg.

Recenzensek: Gyulai Attila, Laczkó Sándor, Várady Tibor

© L'Harmattan Kiadó, 2021
© Szerzők, szerkesztők, 2021

L'Harmattan France
5-7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
email : diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15
10124 TORINO
Tél.: (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
Email : harmattan.italia@agora.it

ISBN 978-963-414-776-3

A kiadásért felel Gyenes Ádám

A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: +36-1-267-5979
harmattan@harmattan.hu;
www.harmattan.hu
webshop.harmattan.hu

Korrektúra: Csinta Áron
Borítóterv: XXXXX
Nyomdai előkészítés: Csernák Krisztina
Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Kft.,
felelős vezető Tomcsányi Péter.

TARTALOMJEGYZÉK

Tóth Szilárd János – Losoncz Márk: Bevezetés	7
I. Mi a republikanizmus?	25
Demeter M. Attila: Mi a republikanizmus?	27
Kende Péter: A liberális szemlélet republikánus kiigazítása	35
Tamás Gáspár Miklós: Republikánus elmélgedések	41
Kis János: Közjó és honpolgári erény	58
II. Politikai közösség	89
Balázs Zoltán: Republikanizmus, hatalommegosztás, hatalmi ágak elválasztása	91
Kapelner Zsolt: Republikanizmus és demokrácia	106
Tóth Szilárd János: Republikanizmus, demokrácia és honpolgári erény	124
Losoncz Márk: Elköteleződni a titok ellen/mellett	148
III. Politikai gazdaságtan	157
Losoncz Alpár: A republikánus politikai gazdaságtan körvonalai	159
Pap Milán: Szabadság, közösségi erény és a piaci társadalom – A neorepublikanizmus gazdaságtana	180
IV. Irányzatok	197
Olay Csaba: Hannah Arendt republikanizmusa	199
Pogonyi Szabolcs: Charles Taylor Rawls-kritikája	214
Szűcs Zoltán Gábor: Republikanizmus és realizmus: összeköthetők-e, és ha igen, minek?	238
Horkay Hörcher Ferenc: A konzervatív, városi republikanizmusról	255
A kötet szerzői	271

Bevezetés

A liberalizmus és a liberális demokrácia válságban van. Az 1989-ben alakuló harmadik magyar köztársaság elbukott, a helyén 2010 óta hol „hibridnek”, hol „illiberálisnak”, hol „kompetitív autoriternek”, hol „plebiszciter vezérdemokráciának”, hol valami egyébnek nevezett rezsim épül, mely a kormányt korlátozó fékeket és ellensúlyokat nagyrészt eltakarította, és a hatalmat egy viszonylag szűk kör kezében koncentrálja. Bár látványos, a magyar eset persze nem egyedülálló. A liberalizmus és a liberális demokrácia válsága világméretű. Az 1980-as évek óta meggyöngült az intézményekbe vetett bizalom, az alulról szerveződő civil csoportosulások, különösen a szakszervezetek tagsága és befolyása visszaesett, együtt a politikai részvétellel, és az egész folyamat eredménye a fokozódó állampolgári apátia. A helyzet nem mindenütt és nem is minden értelemben katasztrofális – a választási részvétel például jobbára azokban az európai országokban is stabilan magas, ahol a rezsim kevésbé liberális már, mint korábban volt. De a tendencia ezzel együtt is, a lényegyet tekintve adott. Természetesen rengetegen mondják, baráti és ellenséges kritikusok is, hogy ezért a válsáért magát a liberalizmust is terheli némi felelősség. Egyik kiváló, a magyarországi, de ugyancsak a kelet-európai esetről általánosan szóló esszéjében Tamás Gáspár Miklós például amellel érvel, hogy a kommunista diktatúra „demokratikus ellenzékének” politikai gondolkodásában, sajátos liberalizmusában a közeg elég különös torzulást okozott. Arról van szó, hogy az ellenzékiek olyan világban nőttek föl, ahol az állam gyakran és erőteljesen avatkozott a polgárok életébe, méghozzá nemcsak abban a közismert értelemben, hogy korlátozta a jogokat és politikai ellenfeleit börtönre (vagy rosszabbra) ítélte, hanem abban a kevésbé magától értetődő értelemben is, hogy folyton mozgósította őket, és az életük során fölülről szervezett intézmények sokaságába kényszerítette bele: gyermekkorban az úttörőkhöz, aztán a hadseregbe, a szakszervezetbe, lehetőleg a pártba, és így tovább (Tamás 1999).

Tegyük hozzá, Tamás gondolatmenetétől kicsit elvonatkoztatva, hogy az egész mögött egyébként sajátos ellentmondás rejlett. A kommunizmus több évszázados *ideálja* ugyanis egyebek mellett pontosan azt mondja ki, hogy amennyire csak lehetséges, a társadalom tagjai által közösen gyakorolt hatalom terjedjen ki az élet legkülönbözőbb szféráira, de legelsősorban a munkára, és ezeken a szférákon többé ne szerződéses magánviszonyok, hanem a részvételiség elve uralkodjon. Nem véletlen, hogy a szocialista-kommunista mozgalmak tetőpontjukat elérve újra és újra a közvetlen, nem képvisleti demokrácia valamely formáját igyekeztek megvalósítani (a párizsi forradalomtól a kezdeti szovjet kísérletekig, az 1956-os magyar forradalomtól a sanghaji kommünig). Csakhogy, mint történetileg tudjuk, ezekből a kísérletekből nem sok valósult meg: a

forradalmak, a forradalmi mozgalmak által létrehozott közvetlen demokratikus kísérletek rendre kérészéletűeknek bizonyultak. Ehelyett a *megvalósult*, kommunistának nevezett rendszerekben kivétel nélkül az történt, hogy a diktatórikus állam vette tulajdonába a termelési tényezőket, hogy aztán a demokráciát csak szimulálva sáfárkodjon velük. Habár bizonyos rések léteztek (mondjuk, a jugoszláviai öngazgatásban), a részvételiség Kelet-Európában, így Magyarországon is többnyire hamis, az állam által kényszerített formát ölthetett csak.

Ettől persze sokan megundorodtak, és aki nem, az is úgy érezhette, hogy a rezsím valamivel több participációt követel annál, mint ami még éppen kényelmes volna. Tamás szerint az ellenzékiek politikai gondolkodásának egyik, ha nem legfőbb eleme ezért pontosan a tágan értett államérettel szembeni szkepszis és a tartalmas privát élet utáni vágy lett. A szocializmus helyére olyan rendszert szerettek volna, amelynek alacsonyak a „fenntartási költségei”, és ezért nem háborgatja folyton a polgárokat, nem mozgósít olyan erőszakosan, hanem lehetővé teszi a polgároknak, hogy úgymond takarékoskodjanak az erénnyel. A célokat illetően ennyiben még a neokonzervatívok és a radikálisok is meg tudtak egyezni egymással. Előbbiek azért, mert különben is ki nem állhatták az állami beavatkozást, utóbbiak meg azért, mert az alapállásuk ugyebár mélyen intézményellenes volt (Tamás 1999: 300).

Csakhogy ebben az *antipolitikus* elképzelésben azért némi veszély is rejlett, amit a legtöbben viszont nem vettek észre, vagy csak utólag. Vámbéry Rusztem mondja Faludy György remek önéletrása, a *Pokolbeli víg napjaim* tanúsága szerint, hogy „a legdemokratikusabban megfogalmazott alkotmány sem ér egy hajítófát, ha nem [...] szokásokon alapszik, és nem az emberek szívében él” (Faludy 2005: 215). Ha a polgárokat abban a szellemben neveljük, hogy az államélet alávaló, könnyen előfordulhat, hogy végül túlságosan sokan fordulnak majd el tőle, és az a kevés sem jön majd össze, ami az említett, alacsony „fenntartási költségeket” kiadná. Mi van, ha végül *részint* tényleg ez okozta a harmadik magyar köztársaság bukását? A társadalomból nem tudott, de igazán nem is volt hajlandó összetartó és az intézmények mellett elkötelezett *közösséget* formálni, és ennek eredményeként nem tudott kialakulni kellően erős, szervezett és áldozatkész, szabadság- és köztársaságpárti réteg a civil társadalomban, amely esetleg kiédhette volna az autoriter tendenciákat.

Ez az érvelés ismerős lehet, hiszen így vagy úgy sokan megfogalmazták már, a jobb- és a baloldalon egyaránt. A magyarázóereje persze erősen korlátozott: az apátia és a liberalizmusban való csalódottság nyilván gazdasági és szociológiai tényezők miatt is terjed. A nyugati szakszervezetek gyöngülése mögött például az 1970-es évek óta ott van a kormányok neoliberalizáló, piac- és tőkepárti politikája; Kelet-Európában a rendszerváltozás és a hozzá óhatatlanul kapcsolódó liberalizmus megannyi ígérését, legfőképpen a Nyugathoz való fölzárkózást egyszerűen nem tudta beváltani; ugyanitt a civil társadalom gyöngesége elsődlegesen mégiscsak abból adódik, hogy nem igazán volt még ideje kifejlődni, miután a kommunista diktatúra negyvenöt éve jórészt tönkretette az alapokat, amiből esetleg kinőhetett volna. De akárhogy is legyen, tény, hogy a gazdasági és a szociológiai tendenciák figyelembevétele nélkül az egész mai helyzet, a kelet-európai demokráciák és a jogállamiság állapota érthetetlen. Ebből akkor az kö-

vetkezik, hogy a Vámbéry-féle, filozofikusabb fölvetés csak tünetet észlel, ám az okokat már egyáltalán nem is érinti? Nem hinnénk, hogy egy az egyben erről volna szó. Mert ahogy a filozofikus, úgy az empirikus megközelítés is korlátozott a maga módján. Banálisnak tűnő belátás, de attól még most igaz, hogy a legteljesebb képet akkor kapjuk, ha a lehető legtöbb tényezőre figyelünk. És hát *valamit* azért a filozofikus megközelítés is megmagyarázhat a válsággal kapcsolatosan. Nagyon is lehetséges, hogy ehhez a válsághoz nemcsak a szociológiai és gazdasági változások, hanem részint bizony a mögöttes normatív elgondolások is valahogy hozzájárulhattak. Beleivódva a közbeszédbe, az oktatásba, a szokásainkba, ezek az elgondolások mégiscsak orientálják, mégiscsak szervezik valahogy a politikai cselekvést, az állampolgári közös szellemiséget. Igenis számítana, ha kiderülne róluk, hogy van, vagy volt velük valami baj. Egy szó, mint száz, a politikafilozófiának is lehet némi haszna, amikor a válságot próbáljuk értelmezni, és amikor megpróbáljuk kitalálni, hogy mi vezethet belőle kifelé.

Vámbéry persze nem gondolta, hogy a válságból kifelé vezető út egyben a liberalizmusból is kifelé vezet. Sokan viszont nagyon is így gondolják. A válsáért a liberálisokat is részint felelősségre vonó említett érvelés lényege pontosan az, hogy a liberális demokrácia őrzésére hivatott liberalizmus egyszerűen *alkatilag* képtelen rá, hogy betöltse a posztját. Hiába képes igazolni az erkölcsileg helyes kormányzatot: valamiért rendre kudarcot vall, amikor a fönnmáradását is biztosítania kéne. Ez az egész fölvetés elsöre persze furcsán hathat. Mintha fordítva ülnénk a lovon: elvégre a liberalizmus eredendően morális, az igazságosság elsődlegességét valló elmélet. Efelől nézve *nem* a liberalizmus van a demokráciáért, hanem pont fordítva. Akkor meg mégis hogyan lehet ezt a képletet úgy fölállítani, mint említjük? Meg lehet így fordítani egyáltalán? Úgy véljük, igen. Egy dolog, hogy a liberálisok jellemzően nem önmagáért értékelik a demokráciát, hanem csak azért, mert bizonyos *erkölcsi* célok érvényesítése szemszögéből hasznos. Elméleti és történeti érveket is föl lehet hozni amellet, hogy a szabadság, az egyenlőség, az egyéni autonómia, az emberi méltóság, a jogok és sok minden más a demokratikus társadalmakban kapja a legtöbb tiszteletet. De ha ez igaz, akkor liberális szempontból a demokrácia nemcsak igazolt, hanem védelmezendő is. Ez pedig *részint* már praktikus kérdés. Hogy Michael Sandel terminológiáját kölcsönözzem: mennyire jó „közfilozófia” a liberalizmus? A valóságban mennyire tesz jót a liberális (morált védőni hivatott) demokráciának az, ha maguk a liberális értékek széles körben elterjednek a társadalomban? Habár elsöre ez a kérdés is meghökkenően hathat, a fönntiek fényében talán már világos lehet, hogy a válasz korántsem egyértelmű. Ha a liberális értékek terjedése esetleg tényleg nem tesz mindig jót a demokráciának, akkor a kapcsolódó kérdés az, hogy ennek mégis mi lehet az oka. Mi az a „valami”, ami miatt a liberalizmus (a vád szerint) rendre kudarcot vall, amikor a liberális demokráciát kéne megvédenie? Erre a kérdésre rengetegféle válasz született már. A kortárs republikanizmusé így szól: a liberalizmus még a központi, de legalábbis névadó fogalmát, a *szabadságot* sem érti elég jól, vagy ha érti is, rettenetesen kiüresíti. Ez áll a problémák hátterében. A kritika szerint a liberalizmus pontosan *azért* van válságban és azért nem tudja megvédeni az általa helyeselt politikai rendszert, mert menthetetlenül rossz alapokra (rossz szabadságésményre) építkezik.

Talán nem túlzás azt mondani, hogy manapság a republikanizmus lett „a” vezető liberális-kritikai irányzattá az angolszász, analitikus politikafilozófiában: a nyugati folyóiratok telis-tele vannak republikánus szellemiségű tanulmányokkal, megannyi tematikus konferenciát szerveztek már, egyebek mellett Cambridge-ben, Velencében, Prágában. Fontos azonban, hogy a kortárs republikanizmus nem vadiúj irányzatként, hanem régés-régi, több évezredes hagyomány reneszánszaként jelentkezett a múlt század végén, és ráadásul eredetileg nem is a politikafilozófia, hanem az eszmetörténet és az alkotmányjog területén. Először mondunk pár szót ezekről a gyökerekről. A republikanizmust előásó eszmetörténeti vizsgálódások lényegében a *cambridge-i iskolához* kötődnek, illetve mindenki más előtt J. G. A. Pocockhoz és tanítványához, Quentin Skinnerhez. Pocock 1975-ben jelentette meg nagyszabású, és mint a címe is sugallja, a „machiavellianus pillanatról” szóló művét. Ennek fő tézise szerint Arisztotelésztől kezdve, Cicerót, Polübioszt, Liviust, aztán a reneszánsz Itália egyes szerzőit, például Machiavellit, újkori angol és amerikai forradalmárokat, forradalom pártiakat, James Harringtonot, Algernon Sidney-t, John Milont és az *alapító atyákat* beleértve, egészen Rousseau-ig, Montesquieu-ig, majd Hannah Arendtig különálló, republikánus politikai hagyomány körvonalazható, amely elválik minden más bevett irányzattól, a liberalizmustól, a konzervativizmustól, a szocializmustól és a többitől. Skinner kissé finomítja, differenciálja Pocock elbeszélését, és az egységes republikanizmus helyett inkább két hagyományról beszél: egyik a „római” ihletettségű, atlanti republikanizmus, amihez Cicerót és egyes kortársait, az újkori angol, francia és amerikai forradalmárokat sorolja, továbbá Machiavellit, Montesquieu-t és másokat, míg a másik hagyomány a „görög” (főleg arisztotelészi) ihletésű, populista, plebejus republikanizmus, aminek a fontosabb, új(abb)kori képviselői Skinner szerint Rousseau és Arendt.¹ A lista egyébként folyamatosan bővül. Skinner egyes követői és kritikusai az utóbbi években számos egyéb szerzőről (például Locke-ról, Spinozáról, Hegelről, Marxról, Hayekről) és irányzatról (a levellerekről, a diggerekről) próbálták már bizonyítani, hogy ezért vagy azért szintén a republikanizmushoz sorolhatóak (Leipold 2020; Bohman 2010; Herold 2013; Prokhorovnik 2004). Ezeknek a próbálkozásoknak az összeadásából igazán merész értelmezés és igazán nagyszabású hagyomány látszik körvonalazódni, amiben a jelek szerint ott van az európai (eredetű) politikafilozófia legjava. Hogy ez az értelmezés megalapozott-e, persze külön kérdés.

Azonban a korábbi eszmetörténeti vizsgálódásokkal párhuzamosan, de tőlük valamelyest függetlenül zajlott egy részint történeti, részint jogász vita is, mégpedig az amerikai alkotmányról (lásd Lévai 2003). Az említett Pocock mellett Frank Michelman, Cass Sunstein, Mark Tushnet, Gordon Wood és mások az 1980-as évektől hevesen bírálták az akkoriban még bevettnek mondható fölfogást, mely az *alapító atyák* eszmetörténeti ihletéseként lényegében, vagy hát egyedül a természetjogot és a locke-i ánus liberalizmust azonosította. Ehelyett ezek a szerzők amellet érveltek, hogy ugyanennyire, de talán még fontosabb szerepet játszott a republikánus szellemiség is – ez például a politikai döntéshozatal rendszerén látszik, és a benne rejlő deliberatív elemeken.

¹ Machiavelli besorolása egyébként vitatott, McCormick szerint ugyanis ő pontosan a plebejus irányzathoz tartozik (lásd McCormick 2019).

De mégis mi az a „republikanizmus”, ami egybefűzheti mindazt, amit említünk: Cicerót Spinozával, Marxot az amerikai alkotmánnyal, vagy akár Machiavellit Heggellel? Ez már nem pusztán történeti, hanem nagyon is normatív, politikafilozófiai kérdés. A legfontosabb kortárs válasz, egyben az egyedüli igazán szisztematizáló munka Philip Pettit nevéhez fűződik. Nehéz túlbecsülni a szerepét: a republikanizmus csak azután vált igazán politikafilozófiai diszciplínává, hogy 1997-ben megjelent Pettit *Republicanism* című, ma már alapműve, amelyet az évek során egy csomó másik munka is követett. Például a 2001-es *A Theory of Freedom*, amely a szabadság egy elvontabb értelmezése, aztán a 2012-es *On the People's Terms* egy lehetséges republikánus demokráciakoncepcióról, a 2014-es *Just Freedom* a republikanizmus (globális) igazságosságelméletéről, és így tovább. Pettit munkássága az egész kortárs diskurzus legfőbb referenciája: rengeteg a követője, talán még több a (baráti vagy ellenséges) kritikusa. Előbbiek közé mások mellett John Maynor, Cécile Laborde, Richard Bellamy, Maurizio Viroli és Iseult Honohan tartozik, utóbbiak közé például Steven Wall, Charles Larmore, Matthew Kramer és Ian Carter. Akárhogy is, a republikanizmussal foglalkozó szerzők számára Pettit egész egyszerűen megkerülhetetlen.

Melyek tehát a republikanizmus lényegi elemei? Mivel a kortárs republikánus diskurzus lényegében liberalizmuskritikaként jelentkezik, érdemes a kifogásokból kiindulni. Az idézett válság legfőbb tüneteként a republikánusok a közösségi kötelekkel való elszakadást látják, az életmódokkal szembeni liberális semlegesség helyett pedig a közjóért önfeláldozásra is kész, erényes polgárok nevelését kezelik fókuszaként. De mint említettük, a közösségiség és az erények számonkérése mögött ott van a mélyebb, sokkal fontosabb vita is a szabadságról. Ami a 20. századot illeti, Pettit szerint a politikafilozófiai diskurzust Isaiah Berlin nagy hatással, *negatív* és *pozitív* szabadságról szóló distinkciója vitte végzetesen félre. Berlin ugyebár amellett érvel, hogy szabadságból kétféle van. Egyfelől van pozitív szabadság, amely a tényleges (pszichológiai, racionális értelemben is vett) önuralmat jelenti, másfelől pedig van negatív szabadság, amely pusztán a cselekvést akadályozó kényszerek, beavatkozások hiányát követeli. Azonban amilyen megvilágító erejű a korabeli viszonyokra nézve, Berlin esszéje ugyanolyan félrevezető is. Megvilágító erejű, mert jól szemléltethetőek rajta a hidegháborúban szembenálló ideológiák mögöttes értékei: míg a kommunizmus az ember vélt észszerű érdekeit akár a ténylegesen kinyilvánított akaratával szemben is hajlandó érvényesíteni, és ennyiben valamiféle pozitív szabadságfogalommal operál, addig a (szabadpiaci) liberalizmus szellemisége „negatív”, hiszen félreteszi a metafizikus gondolkodást, és ehelyett inkább a ténylegesen kinyilvánított akarat (esetlegesen a kereskedelem) előtt álló akadályokat igyekszik csökkenteni.

Csak hogy az esszé félrevezető is: Pettit szerint azért, mert a pozitív-negatív distinkció elrejt egy *harmadik* lehetséges koncepciót, a republikanizmusét, amit Berlin egész egyszerűen nem ismert föl. Ez a harmadik koncepció nem pozitív (illetve egyes változatai részint mégiscsak azok, mint arra a kötetünk *Republikanizmus, demokrácia és honpolgári erény* című tanulmánya még rátér), de abban az értelemben nem is negatív, mint a liberálisoké, hanem ezek helyett azt mondja ki, hogy a szabadság a *dominanciától* való mentességet követeli meg. Mit jelent ez pontosan, és miről szól a vita? Pettit szerint

az a fő baj a negatív, liberális szabadsággal, hogy önmagában semmit sem mond a hatalomról, és ezért levonható belőle a bizarr következtetés, hogy a súlyos hierarchia, a túlhatalom csakis akkor káros, ha ténylegesen *élnék* is vele. Egyben ez magyarázza meg azt is, hogy miért lehet baj magával a liberalizmussal is: számára a negatív szabadság kiüresített ideálja központi, de legalábbis névadó eszmény. És Pettit szerint itt van a kutya elásva, itt rejlik a mai válság egyik gyökere is. Mert hát miért is baj az, ha egy szabadságeszmény érzéketlen a túlhatalom károosságára? Pontosan azért, mert ilyen eszményre demokráciát egyszerűen *képtelenség* alapozni. Hiszen gondoljunk bele: a beavatkozástól való mentességet a jóindulatú, önmagát megtartóztató autokrata is biztosítani tudja, persze föltéve, hogy fönntartja a jóindulatát. Mi szükség hát közösségiségre, erényre, elkötelezett honpolgárookra? Íme a főntebb megelölegezett diagnózis lényege: a liberalizmus végülis *azért* képtelen megvédeni a liberális demokráciát, mert a negatív szabadság, amit a védekezés során a zászlójára tűz, nem nyújt megfelelő támasztékot.

A republikánusok ezért alternatívát javasolnak a negatív szabadsággal szemben, mégpedig olyat, ami már igenis mond valamit a hatalomról, és amire ebből kifolyólag már nagyon is lehet demokráciát alapozni. Ez az alternatíva, mint említettük, a szabadságot a dominántságtól való mentességként azonosítja, és azt mondja ki, hogy az egyéni választás csakis akkor szabad, ha nem *függ* semmilyen külső szereplő jóváhagyásától. Mit jelent ez? A lényeg nagyjából annyi, hogy a republikánus mérce szerint a szabadság nem pusztán bizonyos kényszerektől való mentességet, hanem egyben *hatalmi* státust is jelent, vagyis annak lehetőségét, hogy mások önkényes akaratára tekintet nélkül is meghozhassuk a döntéseinket. A negatív, liberális eszményben ilyesmi nincsen benne. A republikánusokéban benne van, és az említett eszmetörténeszek szerint mindenekeelőtt ez a belátás kötheti valamelyest össze Cicerót Spinozával, Marxot az amerikai alkotmánnyal, Machiavellit Hegellel. Szemléltessük a különbséget egy-két példán! Keith Richards meséli az önéletírásában, hogy amikor körülbelül tízéves volt, az iskolából hazafelé menet rendszeresen leleskedett rá egy nála jócskán magasabb és kövérebb fiú, aki időnként aztán jól el is páholta. Nem mindig ugyanazon az útvonalon járt haza, és a fiú sem mindig ugyanott várakozott. Keith „negatív” szabadsága ez esetben csak annyit kíván, hogy ne kényszerítsék semmire se és ne avatkozzanak a dolgába. Ebből a szempontból vagy akkor éri sérelem, ha a magas és kövér fiú megszünteti, mondjuk fölszántja az egyik útvonalat, ahol hazamehetne; vagy akkor, ha egyik vagy másik útvonalat fölcseréli, és az eredeti formájához képest megváltoztatja, például úgy, hogy büntetést – verést – helyez kilátásba a kiválasztásáért; végül pedig akkor is sérelemről beszélhetünk, ha a magas és kövér fiú lóvá teszi Keith-et, és elhitei vele a hazugságot, hogy bizonyos útvonalakat előntötte az árvíz, örökre járhatatlanná téve őket. De ha ezek közül egyikre se kerül sor, és Keith-et nem háborgatják, méghozzá függetlenül attól, hogy merre kíván hazatérni, akkor a liberális, negatív szabadsága sem csorbul.

Hogy néznek ki ezek a dolgok a modern társadalomban? A „forrást” tekintve kétféle beavatkozás létezik: *állami* és *privát*. Az állami beavatkozás tipikus formája a törvény. Mindent szabad, amit a törvény nem tilt – így szól a közmondásos jogelv is. A tiltás azonban itt elég specifikus értelmű. A törvény megszüntetni nem, csak fölcserélni tud egy-egy választási lehetőséget. Lopni, csalni meg gyilkolni gyakorlatilag annak ellenére is

lehet, hogy az állam büntet érte – épp csak az történik, hogy az efféle viselkedések választása „költségesebb”, mint tiltó szabályozás és büntető rezsim híján volna. A törvény vagy az ilyen-olyan jogi szabályozás persze nemcsak kerek percc tiltani tud, hanem enyhébb módon is korlátozhatja a szabad választást. Az államok például jellemzően súlyosan megadóztatnak egyes tevékenységeket, mondjuk a dohányzást, korlátozzák a gyűlöletkeltésre alkalmas szólást, szintén korlátozhatják a veszélyes gyülekezést, és így tovább. Ráadásul nemcsak fölcserélhetik a választási lehetőségeket, hanem meg is téveszthetik a polgárokat velük kapcsolatosan: ugyebár erre való a kormánypropaganda. A privát beavatkozások ezzel szemben azok, amelyeket nem az állam, hanem mindenki más követ el: egyének, csoportok, szervezetek, cégek, mások. Kismillió fajtája van: privát beavatkozás az is, ha a szomszéd átugrik a kerítésen, és elhajtja a jószágot, az is, ha egy nagyvállalat a tudtomon kívül megfigyel, az is, ha egy nyilvános eseményen provokátorok belém fojtják a szót, az is, ha valamely csoport (akár rasszista, akár antiklerikális indokokból) nem enged templomba, zsinagógába, mecsetbe járni, de az is, ha egy csoport megtámadja, és szétkergeti egy másik csoport nyilvános gyülekezését, tüntetését, akármilyen indokból is tegye. Ismét, a negatív szabadság tere az, ahol nincsenek efféle beavatkozások, kényszerek. Ebben a liberális elgondolásban csakugyan van intuitív erő. Mert hát tényleg, mi mást kívánhatnánk, mint hogy békén hagyjanak meghozni a döntéseinket?

A republikánusok szerint nagyon is sokat. Emlékezhetünk, hogy szerintük a liberális fölfogásnak az a hiányossága, hogy önmagában semmit sem mond a *hatalomról*, és hogy ezért levonható belőle a bizarr következtetés, mely szerint a kiszolgáltatottság csakis akkor káros, ha az erősek élnek is a lehetőségeikkel, és *ténylegesen* beavatkoznak a gyöngébbek életébe. A republikánus nézet szerint viszont nemcsak a beavatkozás, hanem a beavatkozás *veszélye* már magában is korlátja a szabadságnak. Költsünk hozzá a példánkhoz, és tegyük föl, hogy a magas és kövér fiú egyszer egy szép napon magától megjuhászodik! Miután álmában a kis termetű Keith-et sírni látja, reggel büntudattal ébred, és elhatározza, hogy soha többé nem erőszakoskodik senkivel sem, mi több, ehelyett a gyöngék védelmezőjévé szegődik. Úgyhogy továbbra is kiáll az utcára délutánonként, csak most már azért, hogy ügyeljen Keith épségére. Afféle „jóindulatú óriás” lesz belőle. A negatív szabadságeszmény felől nézve ebben nem is volna semmi kivetnivaló, persze föltéve, hogy a fiú hű marad az elhatározásához, és tényleg tartózkodik a beavatkozástól, verekedéstől.

A republikánusok szerint itt van a kutya elásva: az a fő baj a negatív, liberális szabadsággal, hogy *nem* problematizálja az efféle kiszolgáltatottságot, a beavatkozás veszélyét, hanem csak magát a beavatkozást. Mert mi volna, ha a fiú egy reggelen esetleg megint a büntudatától megszabadulva ébredne, és úgy határozná, hogy mégis vissza kíván térni a korábbi életmódjához? Akkor (*ceteris paribus*) ezt bizony minden további nélkül meg is tehetné, és kiderülne ám, hogy Keith öröme törekeny volt egész végig. Csakis azért tudott háborítatlanul hazajárni, mert ezt jóindulatúan jóváhagyták neki. Az emberi jellem viszont könnyedén korrumpálódik, pláne a hierarchia csúcán. Mindenkiről, de az óriásokról különösen is föl kéne tételeznünk, hogy a jóindulatuk esetleges, kísértésbe eshetnek, úgyhogy akkor vagyunk csak okosak, ha a jelenlétükre fenyegetésként tekintünk, függetlenül a látszattól.

Így hát a szabadság érdekében a hatalmi viszonyokat is rendezni kéne a társadalomban, méghozzá úgy, hogy az egyéni választás senki *önkéntes hatalmának* ne legyen kitéve – így szól a republikánusok józan paraszti észre hagyatkozó tézise, amire a liberális szabadságelv állítólag teljesen érzéketlen (lásd például Honohan 2002; Pettit 1997; Pettit 2012; Pettit 2014; Skinner 1998). Mint Pettit sok helyen elmondja, nem elég, ha meg tudjuk tenni, amire vágyunk, függetlenül attól, hogy mire vágyunk. Arra is szükség van, hogy a választásunk ne függjön idegen hatalom jóváhagyásától. A szabadság és a szabad választás egyedül akkor van biztonságban, ha képes ellenállni a korrumpálódás említett veszélyének. A korlátja pedig nem a beavatkozás mint olyan, hanem a hatalmi önkény. Szabadság csakis ott van, ahol nincsen dominancia, a hatalom dekoncentrált, és senki sem alávetett. Ott, ahol mindenki alapvető státust élvez és mindenki a maga ura lehet.

Ezek a dolgok pontosan mit jelenek a társadalomban? A kora modern szellemi vitákban (például Hobbes és Harrington részéről) a negatív és a republikánus eszmények közti különbséget elég érdekes módon, Lucca és Konstantinápoly összevetésével volt szokás szemléltetni (lásd Harrington 1992: 20; Hobbes 1996: 149; Skinner 1998: 85–86). Mi volt az alapvető eltérés ennek a két városnak a lakói között? Lucca ugyebár köztársaság volt, Konstantinápoly pedig az Oszmán Birodalom fővárosa. Először is szögezzük le, hogy ebben az összeméregetésében nem kell okvetlenül európai kultúrrasszizmust látni. A republikánizmus egyes kritikusai, például Hobbes, Konstantinápolyt kifejezetten *pozitív* példaként hozzák föl. Arról se feledkezzünk meg, hogy néhány itáliai kivételtől eltekintve ekkoriban még Európában is mindenütt monarchikus berendezkedés volt, és ráadásul az Oszmán Birodalom sem volt még messze „elmaradva” a Nyugattól. A szultán seregei nem sokkal korábban még Bécset ostromolták, és a lepantói diadal is csak „tegnap” volt. Az oszmán társadalmi szervezet nagyon is hatékony alternatíváját látszott nyújtani a feudalizmusból éppen csak kinövő nyugat-európai rendszereknek. Az összeméregetés tehát pusztán arról szólt, hogy mi köze a szabadságnak a hatalom társadalmi elrendezéséhez és a politikai rendszerhez. A negatív szabadság felől nézve például a politikai rendszer különbségének önmagában semmi jelentősége. Ha a konstantinápolyi szultán jóindulatú, nagylelkű, jó törvényeket hoz és nem avatkozik az alattvalók dolgába, akkor elvben minden rendben van, az alattvalók negatív értelemben ugyanolyan szabadok lehetnek, mint a luccai polgárok. Ezt a republikánusok már egészen másként gondolják. Szerintük a szabadság szemszögéből nézve igenis óriási súlya van annak, hogy az ember milyen típusú politikai közösségben él. Hiába élveznek a konstantinápolyiak jó törvényeket, és hiába hagyják őket békén, ha egyszer semmi *garanciájuk* nincs a helyzet fönntartására. A szultán túlhatalma lehetővé teszi számára, hogy a (negatív) szabadság tereit akkor számolja föl, amikor csak akarja, és úgy, mintha ezek sose lettek volna. Luccában ilyesmi nem fordulhatna elő. Itt a köztársasági kormányzat úgy rendezi a hatalmi viszonyokat, hogy egyetlen egyén vagy frakció sem válhat (kollektív) despotává, még akkor sem, ha esetleg úgy szeretné. Tényleges, tehát *hatalmi* biztosítékai vannak a szabadság fönntartásának.

A republikánus ideálnak az a legfőbb vélt előnye, hogy robusztussága, hierarchiaellenessége miatt erős talapzata lehet a demokráciának, sőt a hatalmat dekoncentráló

intézményeknek is, így például a három híres „ág” elválasztásának, az alapjogoknak, az ombudsmani rendszernek és az egyéb hozzájuk hasonló dolgoknak. A dominanciától való mentesség mindezekkel „logikusan” is összefügg, nélkülük egyszerűen nem lehetséges. Ugyanakkor Pettit, az 1997-es könyv címének sugallata ellenére, valójában nem „a” republikanizmust szisztematizálja, hanem annak csak az egyik, neoromán változatát. Emellett létezik egy neoathéni hagyomány is, amiről azonban a Pettitéhez hasonlítható szisztematizáló munka egyelőre még nem született (tapogatódzások viszont már vannak, lásd McCormick újabb írásait). Ez a második hagyomány, habár a szabadságról elvont szinten ugyanazt tartja, az *érvényesítését* már kissé másként képzei el. Kevésé hagyatkozik az intézményi garanciákra, helyettük szinte egy az egyben demokratikus, partícipatív eszközökhöz nyúl – ennyiben erősen közelít a Berlin-féle „pozitív” koncepciókhoz. Plebejus, néppárti politika ez, amely nemcsak a liberalizmussal, de az intézményeknek és a részvételiségnek nagyjából egyforma súlyt tulajdonító neoromán republikanizmussal is szemben áll.

Akárhogy is, az állítólag robusztusabb szabadságeszményre (látjuk majd: esetleg másra) építkezve mindenféle republikanizmus *partícipatívabb* demokráciakoncepciót kínál, mint a liberalizmus. Ez a legfőbb kézzel fogható normatív javaslat a republikánusok részéről: több áldozatot követelnek a polgároktól, üldözik az „erénytakarékoságot” és az apátiát, és inkább arra nevelnék a polgárokat, hogy legyenek aktívabbak, a lehető legtöbben vegyenek részt a politikában, szavazzanak, menjenek gyűlésekre és fórumokra, szerveződjenek pártba vagy mozgalomba, írjanak, tüntessenek, panaszkodjanak, vitatkozzanak, frissítsék föl a civil szférát, és így tovább. Olyan áldozatok ezek, amiket a többség sajnos nem szívesen vállal, és pláne nem akárkinek a kedvéért. Ezért szükség van a társadalmat összetartó közösségi kötelek szorosabbra fűzésére is, avagy némi *köztársasági patriotizmusra*. Ha a polgárokból megerősödik a tudat, hogy a társadalom többi tagjával összetartoznak, akkor remélhetőleg nagyobb hajlandóságot mutatnak majd a politikai részvételre, a demokrácia és az intézmények védelmére is. A negatív szabadság felől az erény és a közösségiség efféle fölelevenítése mellett egyszerűen képtelenség érvelni – így hát a válság egyre csak gyűrűzik.

Sokan egyébként megkérdőjelezzik az eddigiek eredetiségét. Nagyon is vitatott, hogy pontosan milyen viszony van a republikanizmus és a liberalizmus között. Vajon tényleg eltérő, vagy éppen ellenkezőleg, egymástól időnként alig megkülönböztethető irányzatokról van szó? Vajon a republikanizmus érzékenysége a domináló hatalom károosságára csakugyan egyedi volna? Ezek a dolgok távolról sem tisztázottak. Nem sokat segít az sem, hogy maguk a republikánusok sem szoktak egészen egyértelműen fogalmazni. Például elég gyakran úgy tűnik, mintha nem is a liberalizmussal, hanem csak a liberális szabadsággal vitatkoznának (lásd például Schink 2013; de Pettit is számos helyen ezt a benyomást kelti, mondjuk Pettit 2012; Pettit 2014). Ez kényelmes eljárás, mert evidensen őket hozza ki győztesekként. A negatív szabadságról ugyanis már láthattuk, hogy önmagában tényleg semmit sem mond a túlhatalomról. Máskor viszont a republikánusok kerek perec kimondják, hogy nemcsak egy szabadságeszménnyel, hanem a liberális elmélettel *általában* is vitatkoznak (Ferejohn 2015: 149; Pettit 1997: 8–11, 149; Skinner 1998: 113; Viroli 2002: 6; Watkins 2015: 508). Nagyon nem mindegy, hogy mi a va-

lós helyzet. Mert habár az első, pusztán a szabadsággal vitatkozó eljárás kényelmes, és persze a maga módján jogosan kritizál, végső soron akkor is teljesen érdektelen. Ugyan micsoda valós intellektuális produktivitás van abban, ha republikánusokként kimutatjuk, hogy a liberális ellenfeleink elméletének egyik *eleme* nem fogékony valamire, amire a miénknek ugyanaz a vonatkozó eleme igenis fogékony? A válasz az, hogy semmi. Még ha az a bizonyos elem a liberalizmusban esetleg deficités is, semmi sem zárja ki, hogy az elmélet valahol máshol (például egy egyenlőségelvvel) ne tömje be a lukat. Tehát a republikánusoknak inkább a másik utat kéne választaniuk, és valahogy azt kimutatniuk, hogy a liberalizmus úgy, ahogy van képtelen átfogni az általuk fölvetett problematikát. Azaz be kéne róla bizonyítani (ha be lehet), hogy úgy, ahogy van érzéketlen a domináló hatalom károosságára – és ezért le kell cserélni a republikánizmus javára.

Ugyanakkor a republikánus gondolkodás a szabadságról egy másik tekintetben is sajátos. Éspedig abban, hogy a dominanciától való mentességet a szabadság nemcsak szükséges, hanem *elégéses* feltételnek is tekinti. Ez egyben azt is jelenti, hogy a beavatkozás *nem* mindig ellentétes a szabadsággal, hanem csak akkor, ha dominanciával is párosul. Ellenkező esetben, vagyis ha (az érintettek által, tehát) demokratikusan kontrollált, akkor már nem az, mert a legitim önrendelkezés megnyilvánulásának tekinthető. Pettit, a tézis intuitív erejét szemléltetendő, Odüsszeusz egyik régi történetét szokta szóba hozni, aki tartva a szirének megbabonázó énekétől, állítólag (illetve Homérosz szerint) megparancsolta a matrózainak, hogy kötözzék a hajó árbócához, és utóbb még a tulajdon kérésére se eresszék el. Pettit azt pedzegeti, hogy habár Odüsszeusz életébe beavatkoztak, és ennyiben a liberális mérce szerint korlátozták is a szabadságát, mégiscsak azt érezzük, hogy valamilyen erős értelemben akkor is szabad, önkormányzó lény maradt. Miről van szó? Arról, hogy Odüsszeusz tudta, hogy ha majd eljön az idő, és a szirének megbabonázzák, akkor az őt leszorító kötelet valamiféle korlátként fogja megélni, amelytől abban a pillanatban éppen szabadulni akar majd. De kívülről nézve mégiscsak kétségesnek tűnik, hogy a kötél a korlátnak ahhoz a fajtájához tartozik-e, amely a *szabadságot* is csökkenti. A kötözésről nem a legénység döntött önkényesen, hanem maga a kapitány. Ha pedig ezt a fajta gondolkodást az államra alkalmazzuk, az következik belőle, hogy bizony a tiltó, korlátozó törvények, az adószedés, az ilyen-olyan szabályozás és a közpolitika sem gátolja a szabadságot, föltéve, hogy a démosz kontrollálja. Márpedig ezt, ebben a formában a liberálisok tényleg nem fogadnák el, hiszen szerintük *mindenféle* beavatkozás, teljesen függetlenül attól, hogy kontrollált vagy sem, valamennyire csökkenti a szabadság terét. Az tehát mindenképpen republikánus sajátosság, hogy a szabadság a dominancia hiányát követeli, és semmi egyebet.

Külön kérdés persze, hogy ez a sajátosság vonzóbbá teszi-e a republikánus eszményt a liberálisnál. Intuitív erő ide vagy oda, azért mégis kétséges, hogy a beavatkozás önmagában tényleg éppen semennyire sem volna gátja a szabadságnak. Ugyebár a republikánus nézet szerint, ha a demokratikus állam adót vet ki, tehát elvesz valamit, akkor azal nem korlátozza a tulajdonnal való rendelkezés szabadságát; akkor sem, ha vámokat állít a kereskedelem útjába, sőt még akkor sem, ha megtiltja bizonyos termékek, például a marihuána forgalmazását. Ez azért mégis elég furcsán hangzik. Vagy pedig mi van, mondjuk, ha a beavatkozás kontrollált, de durva? Biztos, hogy így is kisebb sérelmet

okoz, mint a beavatkozással nem párosított dominancia? Vessünk össze két eshetőséget! Képzeljük el először, hogy Odüsszeusz, a sorsa fölötti kontroll teljes birtokában, egy napon gondol egyet, és hét kerek esztendőre az árbóchoz kötötteti magát. Vagy pedig másodsor, képzeljük el ehelyett, hogy a matrózok föllázadnak, és Odüsszeuszt hét esztendőre a rabszolgájuknak teszik meg, ám soha hozzá nem nyúlnak, sőt még munkára sem fogják, és megengedik neki, hogy kedve szerint kószáljon a fedélzeten. Pettit fölfogásából az adódik, hogy Ithaka királya egyértelműen az előbbi esetben jár jobban. De egészen biztos ez? Nem inkább arról van szó, hogy mint Patten és Wall is mondják, a beavatkozás és a dominancia különböző, egymásra nem redukálható ártalmak, és ezért, ha egy szabadságeszmény csak egyikre érzékeny, de a másikat önmagában nem kifogásolja (ahogy Pettit sem), akkor hiányos (Patten 1996; Wall 2001)?

Akárhogy is, a fő kérdés ez: ugyan miért időszerű a magyar olvasó számára megismerkedni a republikanizmussal? Szerintünk például azért, mert adhat egy lehetséges magyarázatot arra, hogy a harmadik magyar köztársaságnak mik voltak a hibái, és mibe bukott bele végül. Röviden: nem egyenlítette ki eléggé a hatalmi viszonyokat a társadalomban, nem volt elég participatív, és nem nevelt elég köztársasági patriótát. De a republikanizmus tanulmányozása azért is érdekes lehet a magyar olvasónak, mert segíthet értelmezni a „kompetitív autoriternek” mondott rezsimeket, köztük a magyart, melyek az ezredforduló óta egyre szaporodnak a régiókban és másutt is. Ezek a rezsimek nyílt beavatkozásokkal csak viszonylag ritkán élnek: sem a hatalmat korlátozni hivatott intézményeket, sem az ellenzéki médiateret nem számolják föl, a választásokat nem tiltják be, a nyílt erőszakhoz csak ritkán nyúlnak, és így tovább. Helyben hagyják a politikai versengés formális kereteit, ám azokat súlyosan eltorzítják, úgy, hogy szélsőségesen egyenlőtlen hatalmi viszonyokat (dominanciát) teremtsenek, és így nehezíték meg a kormányváltás lehetőségét. Innen nézve azt is lehetne mondani, hogy nem is annyira illiberális, mint inkább köztársaság-ellenes rezsimek ezek. Ennek a belátása ráadásul nem is csak leíró értékkel bír. Kikövetkeztethető belőle egy lehetséges normatív nézőpont is ezeknek a rezsimeknek a kritikájához. Tehát a republikanizmus kézzel fogható magyarázatot ad arról, hogy mi a baj ezekkel a rezsimekkel, miért helytelenek, miért károsak, és így tovább. És legfőképpen földoldhatóvá válik a zavar, amely a tényleges tiltások, beavatkozások ritkaságából ered. A rezsimek emberei szeretnek erre hivatkozni: ha egyszer senkinek sem esik bántódása, akkor ugyan mi a baj? A republikánus válasz: a szabadság elvesztéséhez éppen elég az is, ha gyöngül a kontroll, amit az emberek a tulajdon sorsuk fölött gyakorolhatnak. Éppen elég, ha a hatalmi struktúra túlságosan aszimmetrikus.

Úgy gondoljuk, nagy kár, hogy a kortárs republikánus politikafilozófia magyar nyelvű recepciója ennek ellenére csekély. A kötetünk első része válogatást közöl ebből a recepcióból. A republikanizmus legelkötelezettebb és legtevékenyebb hazai szószólója kétséget kizárhatóan az 1956-os forradalom után Párizsba emigráló, ott Raymond Aron tanítványaként dolgozó és a *Magyar Füzeteket* 1978-tól 1988-ig szerkesztő Kende Péter. Híres tanulmánya, mely a liberális szemlélet „kiigazítását” javasolja, könyvünk második fejezete. Politikafilozófiai nézeteinek átfogó gyűjteménye található az Osiiris Kiadó gondozásában 2000-ben megjelenő *A köztársaság törékeny rendje* című kö-

tetben. Életrajza, mely beszédesen az *Egy magyar republikánus életútja* címet viseli, és Kozák Gyula, valamint Körösi Zsuzsanna interjúit tartalmazza, 2019-ben látott napvilágot, szintén az Osiris Kiadónál. Tamás Gáspár Miklós mindenekelőtt az 1990-es évek derekán közölt republikánus szellemiségű esszéket, melyek javarészt a kollektív cselekvési problémára koncentrálnak, és amelyek a részvételt motiváló erőként egyfajta köztársasági nemzeti tudatot javasolnak. Néhány fontosabb cikk: *Arról, hogy a közjó délibáb* (*Magyar Narancs*, 1993. június 21.), *A nemzetállam védelmében* (*Népszabadság*, 1993. július 10.), *Köztársaság és nemzet* (*Magyar Hírlap*, 1996. január 20.), *Közhasza és republikánus hit* (*Magyar Hírlap*, 1996. január 27.). Demeter M. Attila szintén több írást közölt az utóbbi évtizedekben, amelyek a patriotizmus és a nacionalizmus kérdéseiről szólnak, azzal, hogy ő különös figyelmet szentel a köztársasági nemzeti tudat és a kisebbségi kérdés, valamint a kultúrák közötti viszonyok igazságos rendezésének problémáira. Legfontosabb idevágó munkái: *Republikanizmus, nacionalizmus, nemzeti kisebbségek* (*Pro Philosophia*, 2005), valamint *Ethnosz és démosz* (*Pro Philosophia*, 2013). Kis János vonatkozó írásai egyes említett, prominens magyar republikánusok javaslataival vitatkoznak. Az egyik – melynek címe: *Túl a nemzetállamon* – egyebek mellett arra tesz kísérletet, hogy cáfolja a köztársasági nacionalizmus helyességét. Másik, mely kötetünk negyedik fejezete, részletesen megvizsgálja, hogy a republikanizmusnak bármiféle formája összeegyeztethető-e a liberalizmussal.

A külföldi, főleg angolszász kortársak – például Philip Pettit, Maurizio Viroli, John Maynor, Richard Bellamy, Cécile Laborde, Richard Dagger vagy Iseult Honohan – politikafilozófiai művei közül azonban semmit sem fordítottak még magyar nyelvre. Ennél valamivel kedvezőbb az eszmetörténeti irodalom recepciója. 1997-ben, a pécsi Tanulmány Kiadónál jelent meg Horváth Hörcher Ferenc szerkesztésében egy gyűjtemény, mely *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe* címet viseli, és amely Quentin Skinner, J. G. A. Pocock, John Dunn és Richard Tuck egyes tanulmányait közli. Az amerikai alapító atyák nézeteinek republikánus értelmezéseiről fontos munkát adott közre Lévai Csaba 2003-ban, a *L'Harmattan*-nál megjelenő monográfiájával: *A republikanizmus-vita: Vita az amerikai forradalom eszmetörténeti hátteréről*. Lévai korábban egy dokumentumgyűjteményt is összeállított, melynek címe *Új rend egy új világban – dokumentumok az amerikai politikai gondolkodás korai történetéhez*, és amelyet a Multiplex Media adott ki 1997-ben.

A politikafilozófiai recepció csekély, de azt persze nem lehet mondani, hogy nincs köztársasági politikai hagyomány Magyarországon. Természetesen van ilyen. És habár ez a hagyomány hosszú, egészen a 18. század végéig nyúlik vissza, azt is el kell mondani, hogy az első világháború vége előtt gyenge volt, és kisebb értelmiségi csoportokra terjedt ki csupán. Ismertebb képviselői Kazinczy Ferenc és Martinovics Ignác, Petőfi Sándor, Szemere Bertalan és a kései, emigráns Kossuth Lajos, a századelőn pedig Nagy György és pártja, valamint némely polgári radikálisok, köztük például Vámbéry Ruzshtemmel. Az első igazi köztársasági fellángolás az őszirózsás forradalommal jött el: ekkor vált először a szélesebb néprétegek körében is népszerűvé a republikánus gondolat, és vonakodva bár, de ekkor állt be Károlyi Mihály kormánya, a magyar történelem során első jelentős hazai politikai erőként, a monarchia eltörlésének programja

mögé. Erről a hagyományról sok jelentős munka ad számot, mi csak néhányat említünk. Elég átfogó a Feitl István által szerkesztett és a Napvilág Kiadó gondozásában 2007-ben megjelenő kötet, mely a *Köztársaság a modern kori történelem fényében* címet viseli. Szintúgy fontos Pölöskei Ferencnek a Cégérnél 1994-ben kiadott monográfiája: *A köztársasági eszme története Magyarországon*. Különböző gyűjteményes kötetekben és folyóiratokban is jelentek meg rövidebb, a magyar republikánus hagyománnyal is foglalkozó tanulmányok, mások mellett Takáts József, Trencsényi Balázs és Zászkaliczky Márton tollából. Balázs Zoltán és Molnár Csaba *Irányzatok a magyar politikai gondolkodásban* című, a Osirisnél megjelenő könyve szintén külön fejezetet szentel a republikanizmusnak. Végül tudomásunk van róla, hogy előkészületben van egy kötet a vonatkozó magyar és az euroatlanti hagyományról, melyet Nagy Ágoston és Pap Milán szerkeszt, a munkacíme: *Klasszikus és modern republikanizmusok – eszmetörténeti tanulmányok*. Megjelenése idén várható a Ráció Kiadónál.

De miként járul hozzá a recepcióhoz a könyv, melyet az olvasó a kezében tart? A szerzőink eltérő megközelítéseket alkalmaznak, sokféle témát érintenek. Mint mondtuk, a kötet első része utóközlésekből áll. Demeter M. Attila írása nagyjából ott folytatódik, ahol ez a bevezetés véget ér, amiért természetszerű, hogy az első helyre került. Viszonylag átfogó, de szándékai szerint is csak vázlatos bevezetést kínál a republikanizmus történeti és elméleti tanulmányozásába: röviden átveszi ismét a szabadságfölgóást, melyet fõntebb ismertettünk, majd rátér a republikanizmus egyéb alapfogalmainak és fõbb vonásainak tisztázására. Demeter külön figyelmet szentel a közösségi integráció, a republikánus patriotizmus kérdésének. Maurizio Virolit követve a patriotizmust elkülöníti a nacionalizmustól, mintegy olyan közösségi integráció lehetőségét felmutatva, amely mentes az „agresszív” nacionalizmus veszélyeitõl, de ugyanakkor garantálni képes azt a fajta kohéziót, amely biztosítja a szabad intézmények mûködtetését.

Kende Péter alternatív megközelítést javasolt, amivel a republikanizmus és a liberalizmus közötti különbségek szemléltethetõek lennének. Kende szerint, míg a republikanizmus emberképe pesszimista, a liberalizmusé optimista; elõbbi számára a piac eszköz, utóbbi számára öncél; elõbbi szerint a (köztársasági) hazafiság a szabadságot elõsegíti, utóbbi szerint veszélyezteti; elõbbi szerint a törvényi szabályozás a szabadság elõfeltétele, utóbbi szerint korlátja; mindezért elõbbi ideálja az erõs és beavatkozó, utóbbié a gyõnge és lehetõleg be nem avatkozó állam. Kende ezután rátér, hogy miért javallott a liberális szemléletet a republikanizmus belátásaival kiigazítani. Fõ tézise szerint azért van szükség a „kiigazítás” programjára, mert enélkül a szabadságot garantáló intézmények, különösen a posztszocialista államokban, egyszerűen nem lehetnek stabilak.

Tamás Gáspár Miklós *Republikánus elmékedései* szintén a szabadság megvalósításának feltételeit tárgyalják. A fõ szempont az akarat egyéni, partikuláris és egyetemes szintjei közötti feszültség, különös tekintettel a képviselõ kérdésére. Mindenekelõtt Hegellel és Bibóval dialogizálva bontakozik ki a fejtegetése, amelyben a dominancia és a részvétel – republikánus hangsúlyú – problémája központi szerepet tölt be. Mint írja: „mind az erkõlcsi épülés, mind a fõlszabadulás érdeke az, hogy a társadalom egyik pólusán ne halmozódjék föl minden hatalom, minden kultúra és minden vagyion, a másikon pedig minden tehetetlenség, mûveletlenség és nyomor. Ugyanis az alanya és

tárgyra, tevékeny és szenvedő félre osztott világban egyszerűen nincs hely a szabadság kezdetének, nem építhető fel a rossz, jobb és jó politikák értékrangsora.”

Kis János kimondottan Kende Péter és Tamás Gáspár Miklós (másutt megfogalmazott) javaslataira, a „kiigazítás programjára” reagál. Konklúziója szerint a javaslat alapjában véve értelmes, ám mint hangsúlyozza: ha igazán vonzó politikai ideálra vágyunk, akkor a kiigazítás kölcsönös kéne hogy legyen. Kis János igazat ad a republikánusoknak abban, hogy a liberális fölfogás a képviseleti demokráciáról esetlegesen módosítandó lehet. De ezzel együtt úgy látja, hogy nagyon óvatosnak kell lennünk abban a tekintetben, hogy a képviseleti rendszert milyen tartalommal töltjük föl. A republikánus ajánlat talán túlzó: túlságosan sok erényességet követel a polgároktól, és ez nem tartható. A modellt ezért a liberális szemlélet erénytakarékosági belátásaival is kiigazítandó.

A többi fejezet – Pogonyi Szabolcs tanulmányának kivételével – mind eredeti közlés. A második részbe kerülő szövegek a republikánus államrend és a politikai közösség kérdéskörét járják körül, eltérő nézőpontokból. Balázs Zoltán tanulmánya a hatalmi ágak elválasztásáról, ennek egyes értelmezéseiről szól. Balázs előbb összehasonlítja a hatalmi ágak elválasztásának két republikánus koncepcióját – Philip Pettitét és Richard Bellamyét –, majd a saját álláspontját ismertette amellel érvel, hogy az elválasztás elve olyan norma, amely nem tud maradéktalanul érvényesülni, és mint ilyen, egyfelől védelemre szorul, másfelől pedig orientációs szerepet kell hogy betöltsön a gyakorlati politikai cselekvés során.

Kapelner Zsolt írása a republikanizmus és a demokrácia viszonyát tárgyalja. Két nézetet különít el: az első szerint a republikánus elméleti keretben a demokráciának önértéke van, a második szerint csakis eszközértéke, mégpedig a szabadságot támogató jelleg miatt. Kapelner szerint az instrumentális nézet a koherensebb. Ez azonban nem föltétlenül válik a republikanizmus dicsőségére. Kapelner szerint ugyanis *elvben* elképzelhető olyan társadalom, amely nem demokratikus, ám a dominanciától való mentességként értett szabadságot mégis érvényesíteni képes. Ha ez így van, a következtetés az, hogy republikanizmus és demokrácia összefüggése sokkal lazább, mint elsőre tűnik.

Tóth Szilárd János a liberális demokráciakoncepciókkal szemben szegezett republikánus kritikákat vizsgálja meg. Két megközelítést különít el. Az egyik megközelítés az intézményi hangsúlyú, „neorománnak” is nevezett modell, a másik pedig a populista, plebejus, „neoathéninek” is nevezett republikanizmus. Tóth amellel érvel, hogy az első megközelítés a látszat ellenére nem nyújtja valós alternatíváját a liberalizmusnak, legfeljebb csak „kiigazítja” azt: a demokratikus részvételt, akár egyes liberalizmusok, csak eszközként értékeli, „sokat” szeretne belőle, habár soha nem mondja meg, megnyit, közben pedig óvakodik a kényszerítésétől, sőt még a túlságosan szigorú bátorításától is. A populista republikanizmus ezzel szemben valós alternatívát nyújt: a demokratikus részvételt esetenként egy az egyben azonosítja a szabadsággal, mindenki részvételét potenciálisan támogatja, és ennek érdekében bátran ösztönzi és kényszeríti is. Csakhogy a populista republikanizmus híresen problematikus: egyes elvárásai erőkölsileg visszások, mások a modern korban irreálisak. A következtetés szerint tehát az a jó, ha a kortárs republikánus program a liberalizmust nem meghaladni, csak „kiigazítani” próbálja.

Losoncz Márk tanulmányának tárgya az állami jellegű titokkal szembeni elköteleződés, illetve, másfelől, az elköteleződés azért a titokért, amely nincs kiszolgáltatva a külső beavatkozásnak. Az állami jellegű titok által bevezetett felosztásokat vizsgálva (amelyek a kizárás, az alávetés és az elnyomás különböző alakzatait vonják magukkal) igyekszik felvázolni, hogy ezek a mechanizmusok miként torzítják el a politikai közösségekben az egyenlő részvétel lehetőségét. A patapolitika fogalmát használja, hogy leírassa a „titokhatáshoz” (*secrecy effect*) való hamis viszonyt. Szemügyre veszi továbbá a kortárs titkosszolgálati tanulmányok olyan kulcsfontosságú problémáit, mint a titkosszolgálatok demokratikus felügyelete és a hatalmi egyensúly doktrínájával való összeegyeztethetősége, különös tekintettel a liberális megközelítés korlátaira. Végül kidolgozza a metakritikáját annak a konceptuális keretnek, amelyen belül a privát szféra idealizáltan jelenik meg mint a helytelen beavatkozás pusztá áldozata.

A harmadik rész két fejezetet tartalmaz a republikánus politikai gazdaságtanról. Losoncz Alpár írása azt hangsúlyozza, hogy a neorepublikánusok csak akkor szólhatnak hozzá hitel érdemlően a kortárs vitákhoz, ha kritikusak önnön hagyományaikkal szemben, különös tekintettel a gazdasági mozzanatokra és az oligarchikus tendenciákra. Losoncz figyelmet szentel a közjó és az állam kérdésének, górcső alá veszi a republikánusok liberalizmuskritikáját. A kizsákmányolás problémáját megpróbálja a dominanciától való mentesség prizmáján keresztül vizsgálni. Fontos szerephez jut a piackritika és a termelés republikánus szellemiségű megközelítése. Losoncz mindvégig szem előtt tartja, hogy a republikánizmus belső feszültségek, apóriák sokaságával kénytelen megbirkózni.

Pap Milán írása elsősorban a neorepublikánizmus gazdaságfelfogását igyekszik rekonstruálni, különös tekintettel a strukturális dominancia gazdasági mozzanataira. Terítékre kerül a piac és a kommodifikáció nem természetes volta, valamint a piac működésének az önkormányzat, a közjó és a szabadság felőli értékelése. A szerző külön figyelmet szentel a munkahelyi demokrácia és a munka felszabadítása kérdésének. A feltétel nélküli alapjövedelem, az alaptőke-támogatás és a tulajdonosi demokrácia mint az önkormányzatiság elitekkel szembeni biztosítéka jelenik meg.

Kötetünk utolsó, negyedik része a republikánizmus egyes irányzatait és más politikafilozófiákkal való találkozását, kölcsönhatását tárgyalja. Olay Csaba írása a sokszor eklektikusnak és nem ritkán republikánusnak is mondott Hannah Arendt gondolkodásáról szól. Tézise szerint helyes az eszmetörténeti értelmezés, mely Arendtet a republikánus hagyományhoz sorolja. Olay Arendt híres mottójára hivatkozik, mely szerint a politika „értelme” a szabadság, majd kimutatja, hogy Arendt a republikánus fősodorhoz hasonlóan gondolkodik mind a szabadság jelentéséről, mind pedig megvalósításának feltételeiről.

Szűcs Zoltán Gábor megvizsgálja Philip Pettit nemrégiben közölt gondolatmenetét, mely szerint a politikai realisták megnyerhetőek kéne hogy legyenek a republikánizmus számára. Habár Pettit konklúzióját elfogadja, Szűcs amellet érvel, hogy a két irányzat közötti kapcsolódás nem egészen abban áll, mint Pettit javasolja. Éspedig azért, mert Pettit részint félremagyarázza, illetve részint rosszul értékeli a realizmus általólagos antimoralizmusát, a deontológiával szembeni szkepszisét, antiutópizmusát és

antiavantgárdizmusát, melyek szerinte a republikanizmusnak is a sajátjai. Szűcs ehelyett úgy látja, a két irányzat találkozása a legitimitásproblematika tekintetében a legtermékenyebb.

Pogonyi Szabolcs írása Charles M. Taylor Rawlsszal szembeni kritikáját veti össze a rá érkező felelettel, és arra jut, hogy a kritika összességében alaptalan, mert a tárgyból karikatúrát csinál. Habár az írás komunitárius és liberális szerzők vitáját mutatja be, mégis indokoltnak véljük a közlését, mert kimondottan foglalkozik egyes republikánus témákkal is. Pogonyi elfogadja Rawls – Kis Jánoséhoz hasonló – nézetét, mely szerint a republikanizmus egyes belátásai beépíthetőek a liberális elméletbe, mert a republikánusok jól látják, hogy szabad állam nincs a honpolgárok közösségi tudata nélkül. Ám, mint Rawls is megjegyzi, helytelen, ha ez a közösségi tudat komunitárius (mint Tayloré), és ha szigorú és átfogó erkölcsi elvárásokat támaszt a polgárokkal szemben.

Végül, Horkay Hörcher Ferenc vitába száll azzal a gyakori nézettel, mely szerint a republikanizmus alapvetően baloldali politikafilozófia lenne. Ezt alátámasztandó egy „konzervatívnak” és „városiasnak” nevezett köztársasági hagyomány eszmetörténeti rekonstrukciójára vállalkozik, melynek elemeit egyfelől bizonyos szerzők – köztük Edmund Burke, Lackner Kristóf és mások – munkáiban fedezi föl, másfelől pedig városok – Firenze, Velence és Lócse – konkrét politikai hagyományaiban.

IRODALOM

- Bohman, James (2010), „Is Hegel a Republican? Pippin, Recognition, and Domination in the Philosophy of Right”, *Inquiry* 53 (5): 435–449.
- Faludy György (2005), *Pokolbeli vig napjaim*. Budapest: Alexandra.
- Ferejohn, John (2015), „Two views of the city: Republicanism and law”, in: Niederberger, Andreas – Schink, Philipp (szerk.): *Republican democracy. Liberty, law and politics*. Edinburgh: EUP.
- Harrington, James (1992), *The Commonwealth of Oceana and A System of Logic*. Cambridge: CUP.
- Herold, Aaron L. (2013), „Spinoza’s liberal republicanism and the challenge of revealed religion”, *Political Research Quarterly* 67 (2): 239–252.
- Hobbes, Thomas (1996), *Leviathan*. Cambridge: CUP.
- Honohan, Iseult (2002), *Civic Republicanism*. New York: Routledge.
- Leipold, Bruno (2020), „Marx’s Social Republic”, in: Leipold, Bruno – Nabulsi, Karma – White, Stuart (eds.): *Radical Republicanism: Recovering the Tradition’s Popular Heritage*. Oxford: University Press.
- Lévai Csaba (2003), *A republikanizmus-vita*. Budapest: L’Harmattan.
- McCormick, John P. (2019), „The New Ochlophobia? Populism, Majority Rule, and Prospects for Democratic Republicanism”, in: Elazar, Yiftah (ed.), *Republicanism and the Future of Democracy*. Cambridge: CUP.
- Patten, Alan (1996), „The Republican Critique of Liberalism”, *British Journal of Political Science* 1: 25–44.
- Pettit, Philip (1997), *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*. Oxford: University Press.
- Pettit, Philip (2001), *A Theory of Freedom: From the Psychology to the Politics of Agency*. Oxford: OUP.
- Pettit, Philip (2012), *On the People’s Terms: A Republican Theory and Model of Democracy*. Cambridge: University Press.
- Pettit, Philip (2014), *Just Freedom: A Moral Compass for a Complex World*. New York: W. W. Norton.

- Pocock, John Greville Agard (1975), *The Machiavellian Moment*. Princeton: University Press.
- Prokhovnik, Raia (2004), *Spinoza and Republicanism*. London: Palgrave.
- Schink, Philipp (2013), „Freedom, control and the state”, in: Niederberger, Andreas – Schink, Philipp (szerk.): *Republican democracy. Liberty, law and politics*. Edinburgh: EUP.
- Skinner, Quentin (1998), *Liberty before Liberalism*. Cambridge: University Press.
- Tamás Gáspár Miklós (1999), „Irónia, kétértelműség, színlelés – a demokratikus ellenzék hagyatéka”, in: *Törzsi fogalmak II*. Budapest: Atlantisz.
- Viroli, Maurizio (2002), *Republicanism*. New York: Hill and Wang.
- Wall, Steven (2001), „Freedom, Interference and Domination”, *Political Studies* 2: 216–230.
- Watkins, David (2015), „Institutionalizing Freedom as Non-Domination: Democracy and the Role of the State”, *Polity* 4: 508–534.

